

ONDERNEMERSVERTROUWEN NEEMT VERDER AF

Conjunctuurenquête Nederland
Vierde kwartaal 2019

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

KVK

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het vierde kwartaal 2019.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het ondernemersvertrouwen. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie, specifieke bedrijfstakken of regio's zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van het CBS, KVK, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven

een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties A Landbouw, bosbouw en visserij, B Winning van delfstoffen, C Industrie, F Bouwnijverheid, G Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, H Vervoer en opslag, I Logies-, maaltijd- en drankverstreking, J Informatie en communicatie, L Verhuur van en handel in onroerend goed, M Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, N Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, R Cultuur, sport en recreatie, S Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand oktober 2019.

Dit rapport is gepubliceerd op 14 november 2019. Het rapport van de Conjunctuurenquête eerste kwartaal 2020 wordt naar verwachting op 13 februari 2020 gepubliceerd op ondernemersplein.kvk.nl/coen. Alle cijfers die in deze Conjunctuurenquête Nederland staan, zijn te vinden op opendata.cbs.nl.

Ondernemersvertrouwen positief maar sterk gedaald

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, komt in het vierde kwartaal duidelijk lager uit dan in het voorgaande kwartaal. Ondanks deze daling ligt het ondernemersvertrouwen nog ruimschoots boven het gemiddelde (2,1) sinds de start van de meting in 2008. In het tweede kwartaal van 2009 bereikte de stemmingsindicator de laagste waarde (-29,7) tot nu toe en in het eerste kwartaal van 2018 werd met 18,1 de hoogste waarde genoteerd. Het vertrouwen bij de ondernemers in de bouw is het grootst. In de delfstoffenwinning en de autohandel en -reparatie is het sentiment negatief.

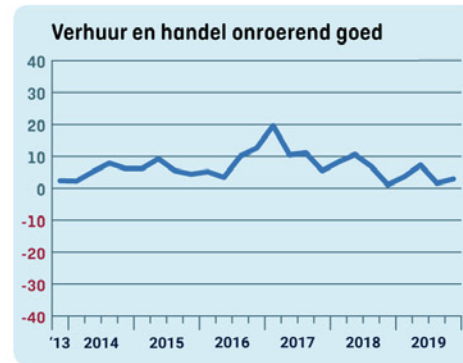
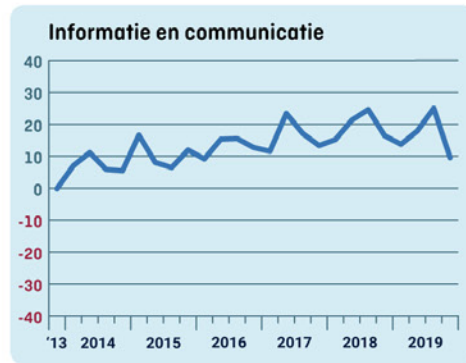
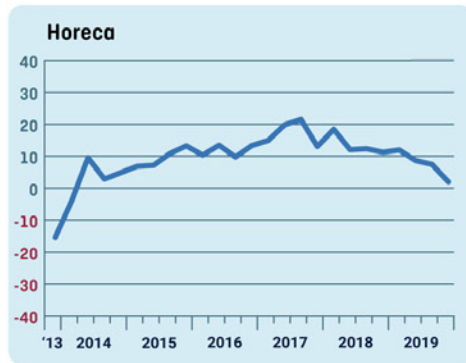
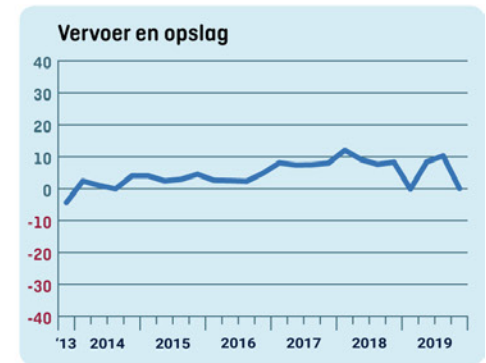
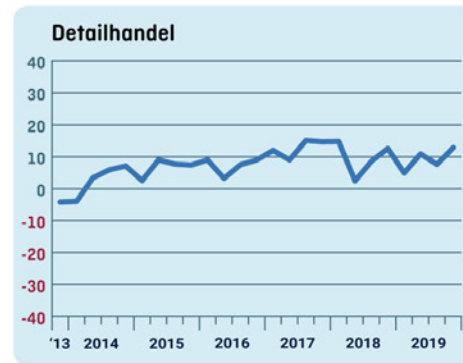
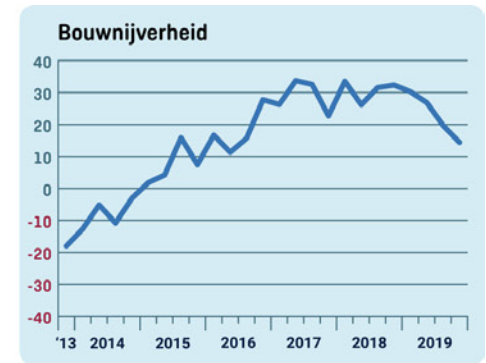
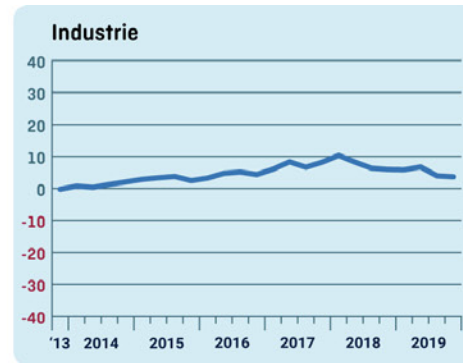
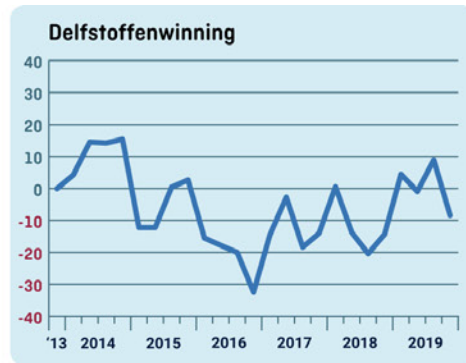
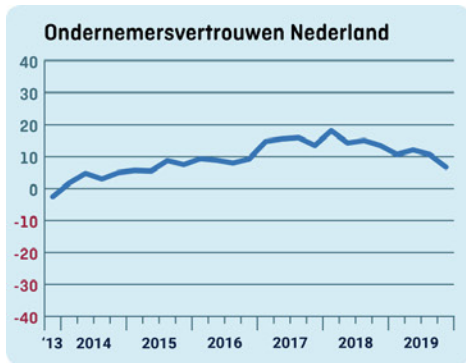
Verder in deze rapportage

Ondernemersvertrouwen nog verder gedaald ten opzichte van vorig kwartaal	5
Ondernemers minder positief	7
Verwachtingen voor 2020	8
Optimisme afgenomen in de bouwnijverheid	9
Regionale verwachtingen	10

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemersvertrouwen per sector Uitkomsten vierde kwartaal 2019

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemersvertrouwen nog verder gedaald ten opzichte van vorig kwartaal

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van het Nederlandse bedrijfsleven, komt in het vierde kwartaal uit op 6,6. Dit is het laagste ondernemersvertrouwen sinds 2015.

Er zijn forse verschillen tussen de sectoren voor wat betreft het ondernemersvertrouwen. Het meest positief zijn ondernemers in de sector bouw (15,3), gevolgd door ondernemers in de detailhandel waar de stemmingsindicator op 12,9 uitkwam. Het sentiment bij ondernemers in de sectoren delfstoffenwinning en autohandel en -reparatie is met respectievelijk -8,5 en -7,2 negatief.

Grootste afname vertrouwen in delfstoffenwinning

De afname van het ondernemersvertrouwen is het sterkst in de delfstoffenwinning. Het vertrouwen in deze sector, dat vorig kwartaal positief was (8,9) is met 17,4 punten afgenomen tot een niveau van -8,5. Deze afname is met name terug te zien in een forse afname van het saldo van de verwachte productie en van de realisatie economisch klimaat. Samen met het oordeel over de orderpositie zijn dit de indicatoren waaruit het ondernemersvertrouwen in deze sector is opgebouwd.

Vertrouwen informatie en communicatie positief ondanks forse afname

In de sector informatie en communicatie kwam de indicator uit op 9,5. Daarmee zijn de ondernemers in deze sector nog steeds positief gestemd, maar het vertrouwen komt 15,5 punten lager uit dan drie maanden geleden. Hierbij geldt echter dat het ondernemersvertrouwen in deze sector grillig is. Zowel de in het voorgaande kwartaal gereali-

seerde omzet als de verwachte ontwikkeling van de omzet en de realisatie economisch klimaat zijn fors gedaald ten opzichte van het vorige kwartaal.

Ondernemersvertrouwen in bouw flink afgenomen, maar nog steeds hoog

Aan het begin van het vierde kwartaal komt het ondernemersvertrouwen in de bouw uit op 15,3. Daarmee is het vertrouwen in deze sector het hoogst van alle sectoren. Ten opzichte van het voorgaande kwartaal nam het vertrouwen wel met 5,3 punten af. Vooral de daling van de gerealiseerde productie zet het vertrouwen onder druk. Een op de acht bedrijven ervaart productiebelemmeringen door de stikstof- en PFAS-problematiek. Dit werkt ook door in de omzetverwachting voor komend jaar. Op pagina 9 worden de ontwikkelingen in de bouwsector verder uitgelicht.

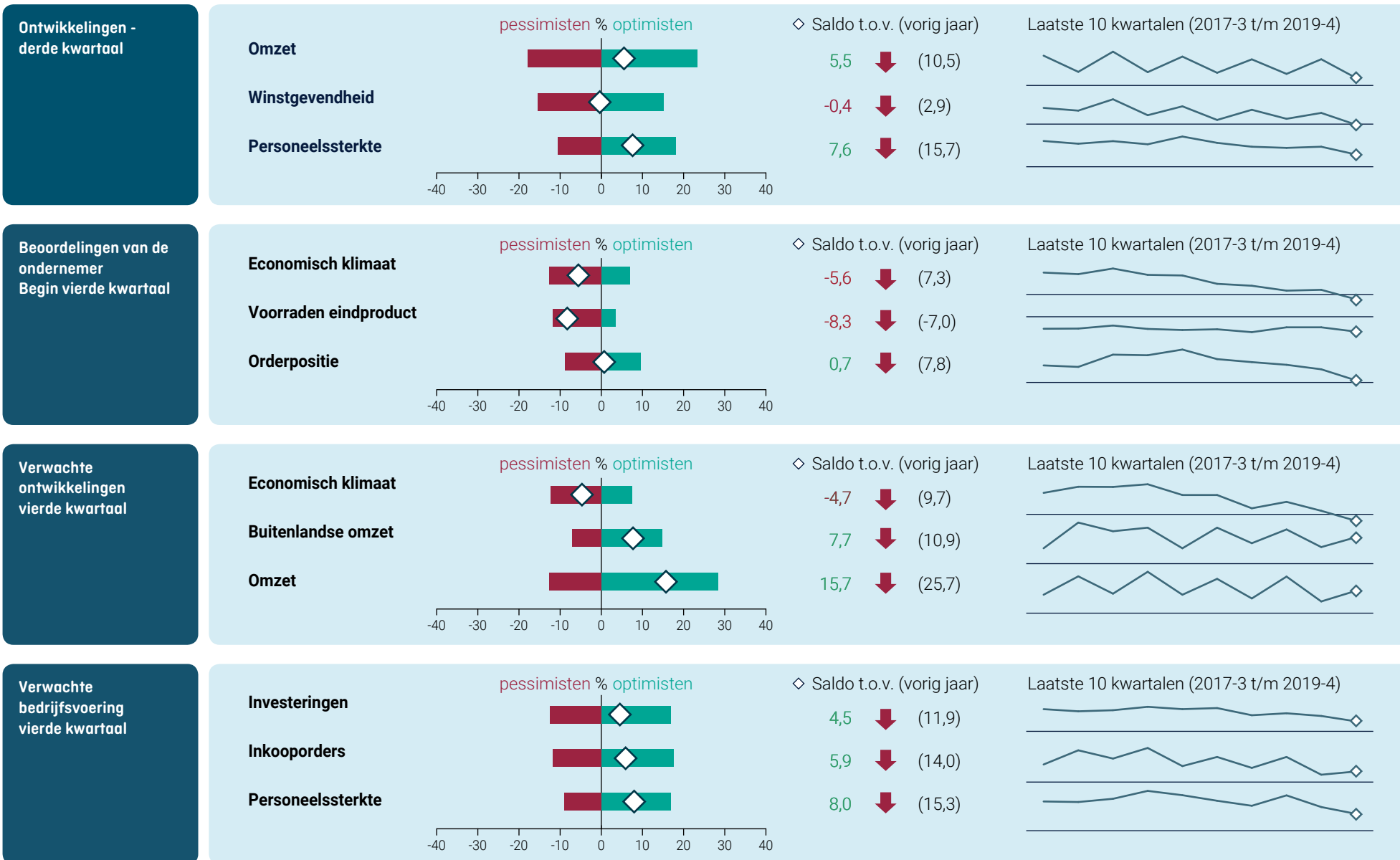
Toename vertrouwen autohandel en -reparatie en detailhandel

In de autohandel en -reparatie neemt het ondernemersvertrouwen toe, maar is nog steeds negatief. In het voorgaande kwartaal waren ondernemers in deze sector met een vertrouwen van -12,7 het meest negatief. Het vertrouwen in deze sector is in het vierde kwartaal toegenomen met 5,5 punten en komt uit op -7,2 in het vierde kwartaal. De toename van het vertrouwen in de autohandel en -reparatie komt met name tot uiting in een toename in de gerealiseerde omzet en een verbeterde verwachting voor de verwachte omzet in het lopende kwartaal.

Ook is een toename van het vertrouwen te zien in de detailhandel. De toename daar was 5,3 punten: van 7,6 in het derde kwartaal naar 12,9 dit kwartaal. Dit hangt samen met een fors verbeterde omzetverwachting voor het lopende kwartaal.

Dashboard Conjunctuurenquête Nederland

Uitkomsten vergeleken met een jaar eerder

Ondernemers minder positief

De afname van het ondernemersvertrouwen is terug te zien in het COEN-dashboard. Bij acht van de twaalf indicatoren hebben de positief gestemde ondernemers de overhand op de negatief gestemde ondernemers. Bij de overige vier indicatoren is het omgekeerde te zien. Voor drie van de vier negatieve indicatoren waren de ondernemers in hetzelfde kwartaal vorig jaar per saldo nog positief. Alle indicatoren laten een verslechterd beeld zien ten opzichte van hetzelfde kwartaal vorig jaar.

Ontwikkelingen derde kwartaal

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp In de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat. **Staafdiagram** (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo Het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven. **T.o.v. vorig jaar** Het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering. **Lijndiagram** (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De zwarte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Personeelssterkte en omzet minder gegroeid

Over de ontwikkeling van de personeelssterkte zijn ondernemers per saldo minder positief dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Per saldo zag bijna 8 procent van de ondernemers het personeelsbestand in het derde kwartaal toenemen tegen bijna 16 procent in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Per saldo wist bijna 6 procent van de ondernemers de omzet in het derde kwartaal te vergroten. In het derde kwartaal van 2018 was dat bij 11 procent van de bedrijven het geval. Over de winstgevendheid waren ondernemers neutraal gestemd, terwijl zij hier vorig jaar in hetzelfde kwartaal nog licht positief over waren.

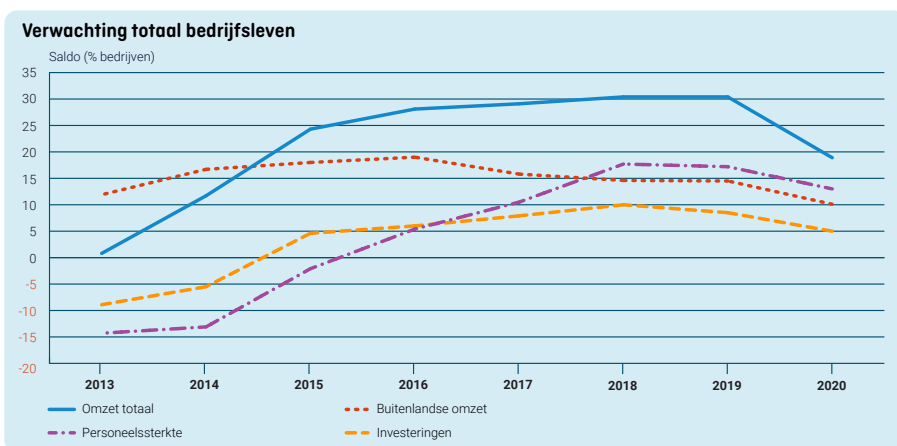
Ondernemers negatief over economisch klimaat

Ondernemers zijn negatief over de ontwikkeling van het economisch klimaat in het afgelopen kwartaal. Dit is een omslag ten opzichte van vorig kwartaal, toen de positief gestemde ondernemers de overhand hadden. Drie maanden geleden was per saldo 2 procent van de ondernemers positief over de ontwikkeling van het economisch klimaat, terwijl nu per saldo 6 procent hier negatief over is. Ondernemers geven per saldo iets vaker dan in hetzelfde kwartaal van vorig jaar aan dat zij met te grote voorraden zitten.

Verwachtingen vierde kwartaal minder positief

Het saldopercentage ondernemers dat een toename verwacht in de omzet is veel lager dan vorig jaar, bijna 26 procent vorig jaar ten opzichte van 16 procent dit jaar. Ook de verwachtingen voor het economisch klimaat in het lopende kwartaal zijn verslechterd. Vorig jaar voorzag per saldo bijna 10 procent van de ondernemers een verbetering van het economisch klimaat in het vierde kwartaal, terwijl dit jaar bijna 5 procent een verslechtering voorziet. De verwachtingen voor het vierde kwartaal voor de totale omzet, de export, inkooporders, personeel en investeringen zijn per saldo positief, maar wel veel minder positief dan in 2018 het geval was.

Verwachtingen voor 2020

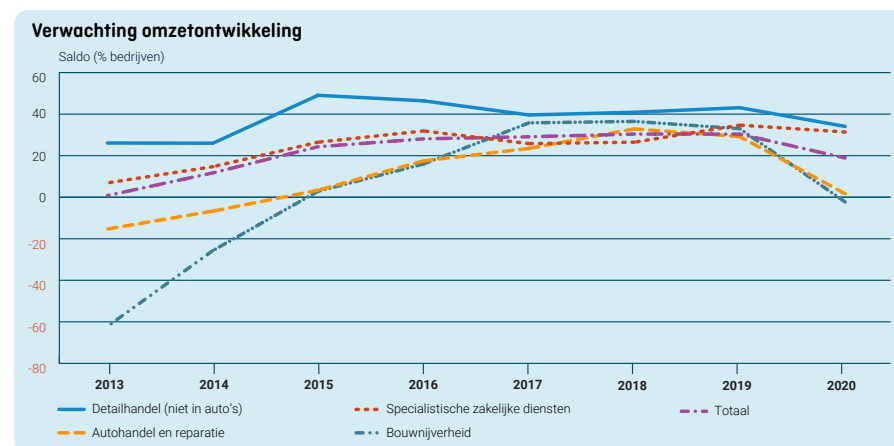

Verwachtingen minder positief dan vorig jaar

In het vierde kwartaal wordt ondernemers niet alleen gevraagd naar hun verwachting voor het komende kwartaal, maar ook naar die voor het komende jaar. Dit wordt gedaan voor de variabelen omzet, export, personeelssterkte en investeringen. Over al deze variabelen is het saldo van de verwachtingen voor het jaar 2020 nog steeds positief, maar wel duidelijk minder positief dan een jaar geleden voor het jaar 2019. Een vrij stabiele periode van 2015 tot en met 2019 wordt naar verwachting van de ondernemers in 2020 afgesloten.

Niet in alle sectoren dezelfde vooruitzichten

Sommige sectoren van de economie zijn gevoeliger voor conjunctuurschommelingen dan andere. In de sectoren detailhandel en specialistische zakelijke diensten zijn de omzetverwachtingen voor 2020 zeer positief. Het saldo van de omzetverwachting voor de detailhandel is 34,1%. In de specialistische zakelijke diensten is het saldo 31,4%. Binnen laatstgenoemde sector varieert het saldo van de omzetverwachtingen tussen 13,9 voor het reclamewezen en marktonderzoek tot 36,3 voor juridische diensten en administratie.

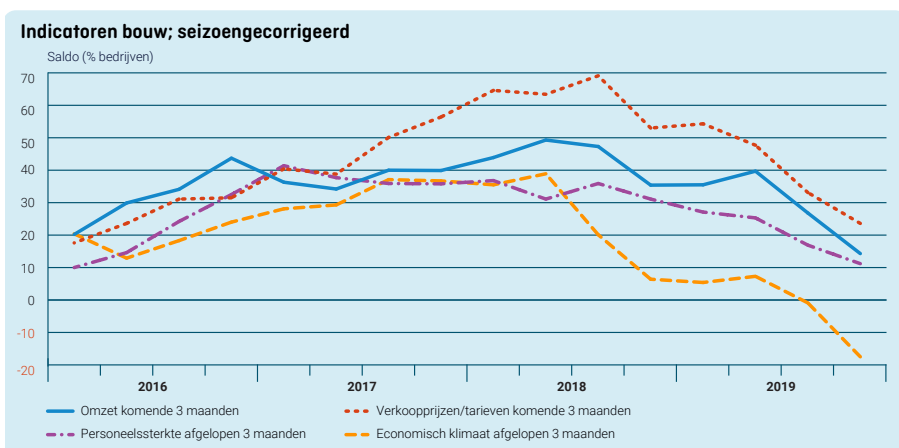
De sectoren bouw en autohandel en -reparatie hebben voor 2020 de slechtste vooruitzichten. Binnen de bouw zijn er meer bedrijven die verwachten dat de omzet zal dalen, dan bedrijven die een toename verwachten (saldo -2,3%). Mogelijk hangt dit samen met de problematiek rond stikstof en PFAS. Voor de autohandel en -reparatie zit het saldo nog net boven de nullijn (1,7%).

Verschil tussen economisch kerngebied en periferie

Vooraf buiten de Randstadprovincies hebben ondernemers minder goede verwachtingen voor 2020. De verwachting voor de personeelssterkte is het laagst in Drenthe, Friesland en Limburg, met saldi van respectievelijk 0,6, 1,2 en 1,8. Het saldo van de verwachting voor 2020 is meer dan 10 punten lager dan voor 2019. Daar tegenover staan de provincies Utrecht, Flevoland en Noord-Brabant. In deze provincies is het saldo van de verwachtingen voor de personeelssterkte respectievelijk 18,9, 18,6 en 16,2. De afname ten opzichte van vorig jaar bedraagt circa 2 punten en in Flevoland is zelfs sprake van een toename met ruim 5 punten. Alle perifere provincies scoren op de toename van de personeelssterkte onder het Nederlandse gemiddelde van 13,0 en de kernprovincies er boven.

Optimisme afgenomen in de bouwnijverheid

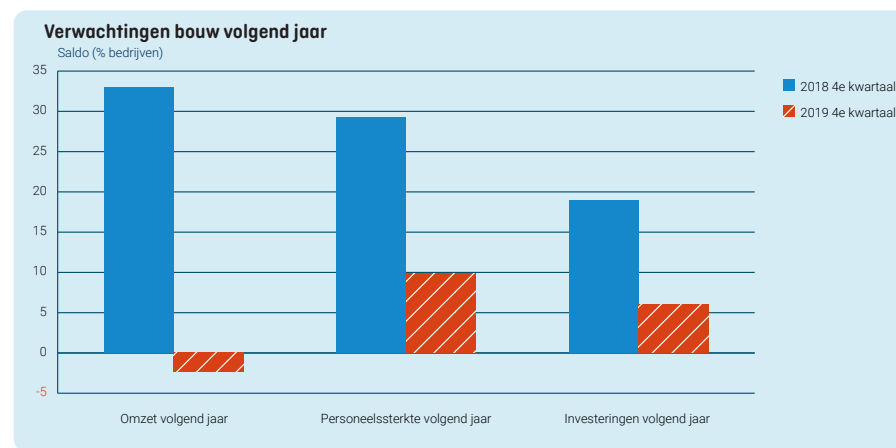

In het vierde kwartaal van 2019 is het ondernemersvertrouwen in de bouw het meest positief van alle bedrijfstakken. Wel is in een jaar tijd het vertrouwen gehalveerd. Dit komt in het huidige kwartaal uit op 15,3, een afname met 5,3 punten ten opzichte van het vorige kwartaal. Er zijn meerdere indicatoren binnen de sector die een forse afname in het optimisme van de ondernemers laten zien.

Ondernemers in de bouw negatief over economisch klimaat

Gecorrigeerd voor seizoeninvloeden gaf in het tweede kwartaal van 2018 per saldo 38,9 procent van de ondernemers in de bouw aan dat het economisch klimaat in de drie maanden ervoor was verbeterd. Daarna is het saldo, sterk gedaald en inmiddels is dit negatief. In het vierde kwartaal van 2019 geeft per saldo 17,5 procent van de bouwondernemers een verslechtering van het economisch klimaat in het voorgaande kwartaal aan. De omslag in de beoordeling van het economisch klimaat is in de laatste meting versterkt. De kwesties die spelen rondom stikstof en PFAS hangen hier mogelijk mee samen.

Seizoengecorrigeerd is het saldo voor wat betreft de omzetverwachting in de afgelopen twee kwartalen met 25,4 procentpunt afgenomen naar een saldo van 14,3. Ondanks deze daling is er dus nog steeds een meerderheid van ondernemers binnen de bouw-

sector die een omzettoename verwacht in de komende drie maanden. Nagenoeg dezelfde ontwikkeling is zichtbaar bij de verwachtingen van de ondernemers voor de tarieven in de komende drie maanden.

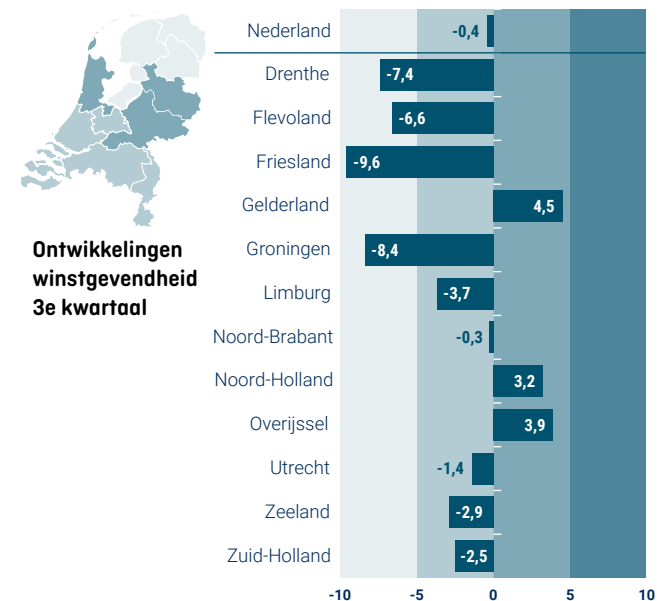
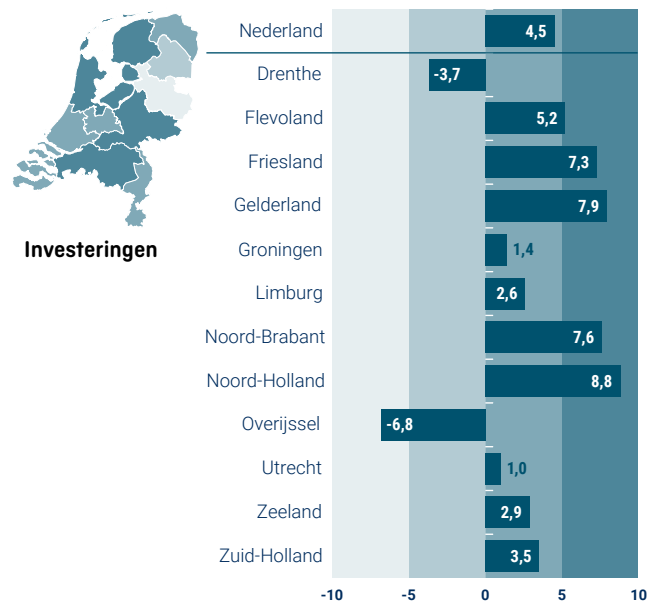
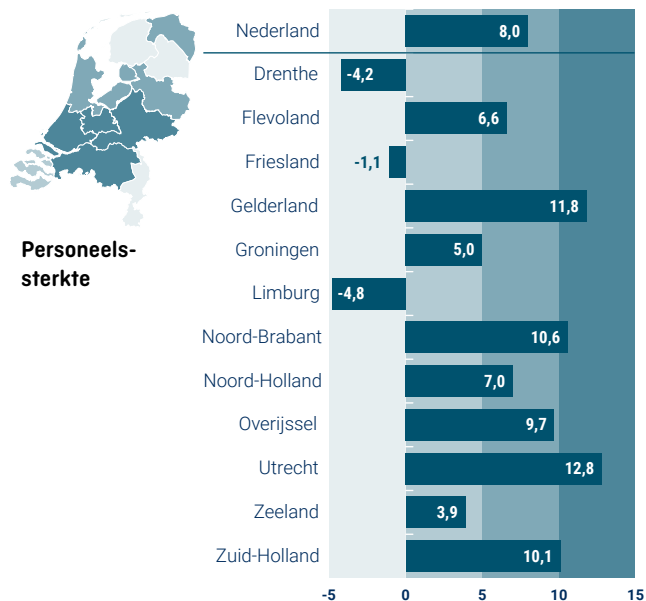
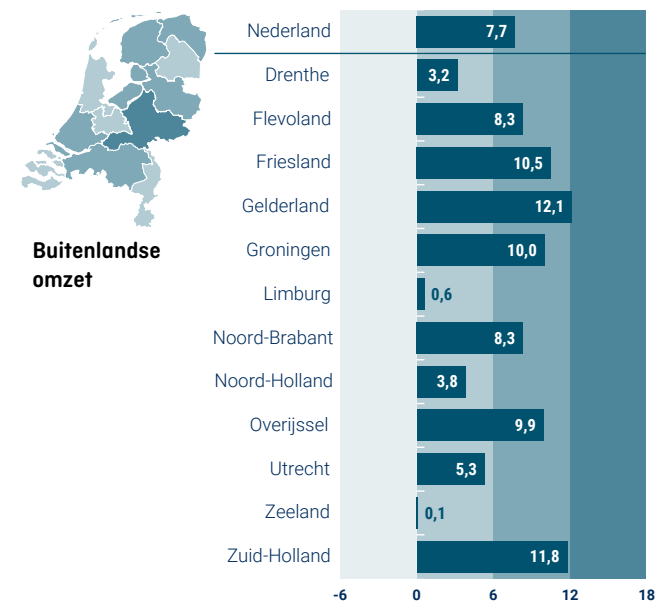
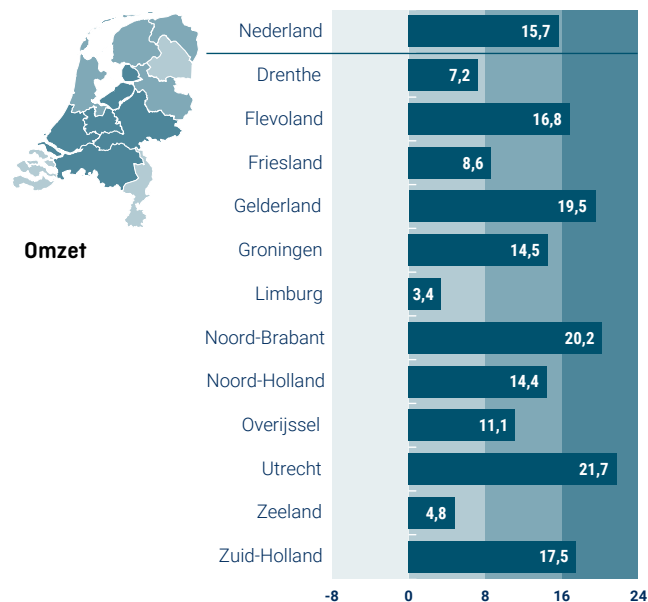
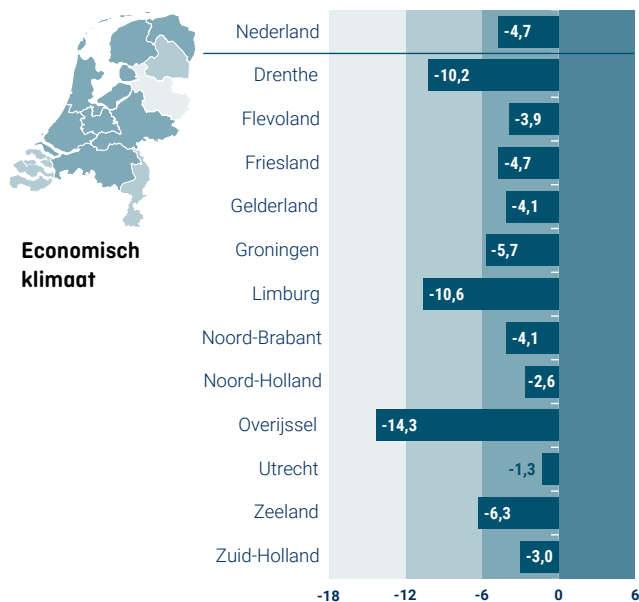
Voor het vijfde kwartaal op rij is er een daling in het saldo ondernemers dat aangeeft dat de personeelssterkte is gegroeid in het afgelopen kwartaal. Desondanks geeft per saldo 11,2 procent van de ondernemers aan dat het personeelsbestand in het afgelopen kwartaal is uitgebreid.

Ook verwachtingen voor volgend jaar flink verslechterd

Ondernemers in de bouw zijn met een saldo van -2,3 licht negatief over de omzet in het komende jaar. In 2018 waren ondernemers met een saldo van 33,0 nog sterk positief over het jaar 2019. Het negatieve saldo voor wat betreft de omzetverwachtingen geldt op dit moment alleen voor de bouw en de delfstoffenwinning.

Over de personeelssterkte en de investeringen van volgend jaar zijn ondernemers minder optimistisch dan in 2018. De verwachtingen voor deze indicatoren dalen per saldo met respectievelijk 19,3 en 12,9 procentpunt ten opzichte van vorig jaar. Desondanks hebben de positief gestemde ondernemers bij beide indicatoren nog de overhand.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemers in Gelderland meest positief gestemd

De resultaten van de conjunctuurenquête laten verschillen zien tussen de provincies. Bij de zes indicatoren die hier worden belicht, zijn ondernemers uit Gelderland over het algemeen het meest positief gestemd. Ondernemers in Drenthe en Limburg zijn over het algemeen het meest negatief gestemd.

Ondernemers in alle provincies negatief over economisch klimaat

De verwachtingen voor het economisch klimaat zijn in alle provincies negatief. Het meest negatief hierover zijn ondernemers in Overijssel. In deze provincie verwacht per saldo 14,3 procent van de ondernemers een verslechtering van het economisch klimaat in het vierde kwartaal. Ook ondernemers in Limburg en Drenthe zijn met saldi van respectievelijk -10,6 en -10,2 negatief in hun verwachtingen voor het economisch klimaat. Het minst negatief hierover zijn ondernemers in de provincie Utrecht. Hier geeft per saldo slechts 1,3 procent van de ondernemers aan een verslechtering van het economisch klimaat te verwachten.

Utrechtse ondernemers verwachten vaakst toename omzet

De omzetverwachtingen zijn in alle provincies positief. Met een saldo van 21,7 verwachten in de provincie Utrecht relatief de meeste ondernemers een omzettoename in het vierde kwartaal. Provincie Utrecht wordt hierin gevolgd door Noord-Brabant (20,2) en Gelderland (19,5). Het minst positief hierover zijn de ondernemers in Limburg en Zeeland. In Limburg verwacht per saldo 3,4 procent van de ondernemers een toename van de omzet. In Zeeland is dit 4,8 procent.

Gelderse en Zuid-Hollandse ondernemers meest positief over export

Ook over de buitenlandse omzet zijn de verwachtingen in alle provincies positief. In Gelderland verwacht per saldo 12,1 procent van de ondernemers een toename van de

buitenlandse omzet. Gelderland wordt hierin gevolgd door Zuid-Holland waar per saldo 11,8 procent van de ondernemers een toename van de export verwacht. In Zeeland en Limburg is het aantal ondernemers dat een omzetgroei verwacht slechts een fractie groter dan het aantal dat een afname van de omzet verwacht. Dit leidt tot een saldo van 0,1 voor Zeeland en van 0,6 voor Limburg.

Verwachting toename personeelssterkte vooral in Utrecht en Gelderland

Ondernemers in Utrecht en Gelderland zijn het meest positief gestemd waar het gaat om de uitbreiding van het personeelsbestand. Per saldo verwacht 12,8 procent van de ondernemers in Utrecht en 11,8 procent van de ondernemers in Gelderland een toename van de personeelssterkte. In de provincies Limburg, Drenthe en Friesland verwachten ondernemers juist per saldo een afname van de personeelssterkte.

Afname investeringen verwacht in Overijssel en Drenthe

In de provincies Overijssel en Drenthe verwachten ondernemers per saldo een afname van de investeringen in het lopende verslagjaar. In de overige provincies zijn ondernemers juist positief in hun investeringsverwachtingen. Zo verwacht per saldo 8,8 procent van de Noord-Hollandse ondernemers een toename van de investeringen.

Verschil in winstgevendheid per provincie

In drie van de twaalf provincies (Gelderland, Overijssel en Noord-Holland) is de winstgevendheid in het afgelopen kwartaal per saldo verbeterd. Zo gaf per saldo 4,5 procent van de Gelderse ondernemers aan dat de winstgevendheid is toegenomen. In de overige provincies is het aantal ondernemers dat een afname van de winstgevendheid rapporteert, groter dan het aantal dat een toename van de winstgevendheid aangeeft. Het meest negatief hierover zijn ondernemers in Friesland, waar het saldo voor de winstgevendheid uitkwam op -9,6.

Kerntabel

Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen			
	2019 2e kwartaal	2019 3e kwartaal	2019 4e kwartaal
Totaal bedrijfsleven	12,0	10,6	6,6
Delfstoffenwinning	-1,0	8,9	-8,5
Industrie	6,7	3,9	3,6
Bouwnijverheid	27,8	20,6	15,3
Autohandel en -reparatie	-5,3	-12,7	-7,2
Groothandel	13,4	12,9	10,8
Detailhandel	10,9	7,6	12,9
Vervoer en opslag	8,4	10,3	0,0
Horeca	8,6	7,4	1,9
Informatie en communicatie	17,9	25,0	9,5
Verhuur en handel onroerend goed	7,2	1,5	2,8
Zakelijke dienstverlening	13,0	15,3	7,4

Verwachtingen voor het vierde kwartaal niet seizoengecorrigeerd saldo percentage bedrijven			
	Omzet	Personeel	Economisch klimaat
Totaal bedrijfsleven	15,7	8,0	-4,7
Delfstoffenwinning	19,4	0,1	-4,5
Industrie	14,1	3,1	-4,0
Bouwnijverheid	16,2	11,6	-22,9
Autohandel en -reparatie	8,5	-2,1	-10,1
Groothandel	25,5	10,7	-6,1
Detailhandel	28,3	10,3	3,1
Vervoer en opslag	11,2	5,2	-0,8
Horeca	-12,1	-8,7	-8,4
Informatie en communicatie	32,1	17,9	13,4
Verhuur en handel onroerend goed	3,7	6,1	-3,3
Zakelijke dienstverlening	16,1	15,0	-0,3

Colofon

Uitgave

November 2019

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.kvk.nl/coen.

Wilt u meer informatie?

Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl

088 570 70 70 - info@cbs.nl

www.kvk.nl

088 585 15 85 - kennisdesk@kvk.nl

www.eib.nl

020 205 16 00 - eib@eib.nl

www.mkb.nl

www.vno-ncw.nl

070 349 03 49 - amirkhan@vnoncw-mkb.nl

Ondernemersplein
Eén antwoord van de overheid

KVK

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

Meer informatie?

Kijk op Statline. Hier treft u alle data uit deze uitgave aan conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten.

[Ondernemersvertrouwen naar bedrijfstak](#)

[Ondernemersvertrouwen naar provincie](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfstak](#)

[Conjunctuurenquête naar regio \(landsdeel/provincie/COROP\)](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfsgrootte](#)

Deze uitgave is te downloaden op:
ondernemersplein.kvk.nl/coen

